

De Electorale Thiergarten Arnsberg

Korte samenvatting van de informatie m.b.t. de cultuurhistorische route

In ieder geval is het de moeite waard om zich het prospect “Erlebnis-Wanderführer” te bezorgen, omdat daarin veel fotos en kaarten ter verduidelijking staan.

Als u ook de multimedialfilm bekijkt, krijgt u een indruk van datgene, wat u op deze wandeling kunt verwachten. Beiden kunt u verkrijgen in de boekhandel en bij de “Verkehrsverein” (VVV).

Station 1	Jägerhaus und Jägerbrücke (jagershuis en jagersbrug) Via die Jägerbrücke” (de jagersbrug) met haar wisselende geschiedenis bereikt men de al in keurvorstelijke tijd bestaande ingang tot de “Thiergarten” (dierenpark). Das Jägerhaus (het jagershuis) was een portaalhuis en diende als hoofdingang naar de dierentuin. Het is sinds toen nauwelijks veranderd. U kunt het portaal nog steeds herkennen aan de voorgevel. 100 jaar geleden bevond zich hier het 2e Arnsberger treinstation.
Station 2	Tiergartenstraße (dierentuinstraat) De huidige straat was de oorspronkelijke hoofdweg van het “Jägerhaus” naar de keurvorstelijke dierentuin, vooralsnog tot het riddergoed Obereimer. De meeste bouwgronden werden van de privé-mensen gekocht, maar sommigen boden verzet en werkten verder in hun tuinen. Na opheffing van de Tiergarten konden de mensen hun grond weer terugkopen.
Station 3	Viadukt (viaduct) Het bouwwerk (Viadukt), dat over de Ruhr gaat, was in de 2e wereldoorlog doel van vijandelijke Britse bommenwerpers. Een 10 tonnen “Grand Slam” bom vernielde het bouwwerk. De gerestaureerde brugportalen onderscheiden zich duidelijk van de oorspronkelijke, zodat men duidelijke de gevolgen van de vernieling kan herkennen.
Station 4	Pulvermühle und Pulverhaus (Kruidmolen en kruidhuis) Aan het begin van de straat naar Wenningloh stond links, daar waar nu huizen staan, tot 1870 een molen. De keurvorst liet deze ca. 350 jaar geleden bouwen. Ze diende voor het malen van pulveralternatieven: salpeter, zwavel en houtskool van vuilboomhout. In het naburige Pulverhaus (kruidhuis), ver genoeg weg van de stad, werd het kant en klare pulveralternatieven bereid en bewaard.
Station 5	Eine längst verschwundene Brücke (Een allang verdwenen brug) Tussen Schlossberg en riddergoed Obereimer bestond een houten brug over de Ruhr, die voor de keurvorst en zijn jachtstoet een directe weg van de Schlossberg naar de dierentuin mogelijk maakte. Een kleine houtconstructie aan de oever van de Ruhr wijst de plaats van de allang verdwenen brug aan.
Station 6	Tiergartenweg, Hammergraben und Wassergärten (dierentuinweg, “Hammergraben” en watertuinen) Door het water van de Ruhr gevoed, verliep een sloot door de weilanden tot aan het riddergoed Obereimer. Deze vulde de grachten van de aangelegde tuinen en was een stuk verderop de aandrijving voor een machine ter verwerking van ijzer.
Station 7	Rittergut Obereimer (riddergoed Obereimer) In 1650 verwierf keurvorst Maximilian Heinrich von Bayern dit riddergoed van de keurvorstelijke eerste kelner Dücker en hij breidde het landgoed uit. Hij benutte het als stoeterij, jachthuis en luthof. Later diende het als boerderij. Tegenwoordig wordt het nog bestaande deel van het gebouw gebruikt om het “Leer- en onderzoekskantoor” van het “Arnsberger Wald” (Arnsberger woud) te beheerbergen.

- Station 8   **Ehemalige Stallgebäude mit Reithalle (toenmalige stallen en manege)**
Van de gebouwen van de imposante keurvorstelijke stoeterij bestaan alleen nog een huis en de resten van buitenmuren. De door met klimop begroeide muren zijn de oorspronkelijke muren van de toenmalige stoeterij. Het huis voor het personeel staat er nog achter: Haus Obereimer.
-
- Station 9   **Teiche in der Herbreme (vijvers in de Herbreme)**
Restanten van kunstmatig aangelegde vijvers uit de 18^e eeuw zijn duidelijk te herkennen. Deze vijvers voorzagen het keurvorstelijke kasteel van verse vis. De keurvorst had 23 “Teichstecher” in dienst.
-
- Station 10   **Sammelgräben der Wasserwirtschaft (Drainagesysteem van de waterhuishouding)**
De restanten van een drainagesysteem, dat gevoed werd door vier waterbronnen, zijn op het terrein nog duidelijk te herkennen. Zij maakten deel uit van een veel omvattend systeem voor de waterhuishouding.
-
- Station 11   **Hohlwege (Holle-weg/ verzonken wegen)**
Door de dierentuin liepen wegen, die omliggende gehuchten met elkaar verbonden. Zij dienden voor het transport van agrarische apparatuur en speciaal voor het transport van houtskool en brandhout, die in het woud vervaardigd werden voor de toenmalige winning van ijzer. Deze transporten met door dieren getrokken karren op onverharde wegen, lieten sporen en groeven achter. Deze zijn als verzonken wegen nog regelmatig te herkennen.
-
- Station 12   **Hohlweg zum Arnsberger Hammer (Holleweg/ verzonken weg naar de Arnsberger Hammer)**
Bijzonder zware lasten werden door het bos naar de toenmalige Arnsberger Hammermühle (Arnsberger “Hammer”-molen) vervoerd. Deze weg is tegenwoordig nog goed te zien als een “verzonken weg”. Na de oprichting van de Tiergarten (dierentuin) werd deze weg naar de andere kant van de rivier verlegd. Daar bevindt hij zich tegenwoordig nog.
-
- Station 13   **Naturwaldzelle (Onberoerd bos)**
In dit begrensde gebied wordt de ontwikkeling van het bos uitsluitend aan de natuur overgelaten. Daarom is het niet de bedoeling de wegen en paden te verlaten. Laat zowel dieren als planten en dood materiaal onberoerd. Het veel aanwezige dode hout biedt toegevoegde levensruimte.
-
- Station 14   **Hohlwegbündel (Verzonken paden)**
Ook hier kunt u zich het systeem van de toenmalige verkeerswegen voor zwaar transport met alle bijbehorende moeilijkheden voorstellen
-
- Station 15   **Thiergartengrenze (Dierentuingrens)**
De “Thiergarten” (dierentuin) was een ingesloten jachtterrein. Op deze plek kunt u het rechtlijnige verloop van de grens van 1653 herkennen. Dergelijke rechtlijnige grenzen waren toentertijd met name in parken modern. Op de grenslijn bevond zich een hek.
-
- Station 16   **Thiergarten-Eiche (Thiergarten-eik)**
Deze 400 jaar oude en 33 meter hoge boom met een diameter van 153 centimeter is een getuige uit de tijd van het ontstaan van de keur-vorstelijke dierentuin. Aan de littekens van zijn takken kan men zijn geschiedenis aflezen: Hij heeft lange tijd vrij gestaan voor de productie van dierenvoer, een zogenaamde “Hutebaum”.

- Station 17   **Alter Grenzstein (Oude grenssteen)**
De circa 300 jaar oude steen markeerde de grens tussen landgoed Wicheln en landgoed Obereimer. Hij is het gevolg van een 140-jarige durende grensruzie tussen naburige landgoederen.
-
- Station 18   **Schwedenschanze (Aarden wal tegen Zweedse belegeraars)**
Op het terrein is duidelijk een aarden wal te herkennen. Deze wal zou in 1634 als wegversperring gediend hebben om de Zweedse belegeraars onder leiding van hoofdman Beckermann tegen te houden. Het huidige monument laat de belangrijke gebeurtenissen in Arnsberg gedurende de 30-jarige oorlog zien.
-
- Station 19   **Gockelsteich (Gockels-vijver)**
Circa 100 jaar geleden liet houtvester Josef E. Goebel 18 vijvers aanleggen, onder andere hier in "Teufelssiepen". Hij liet ook kleine watervallen en stegen aanleggen. Het bestand aan vissen werd heel precies gedocumenteerd.
-
- Station 20   **Teufelsteich (Duivels-vijver)**
Ook deze vijver werd door houtvester Goebel aangelegd. Naast zijn voorliefde voor "waterspelen" werd deze vijver benut voor de viskwekerij. Maar de vijver werd ook gebruikt voor het eigen familiair badplezier.
-
- Station 21   **Wölfe in der Herbreme (Wolven in de Herbreme)**
Wolven veroorzaakten enorme schade voor de keurvorst toen zij de stoeterij binnenvielen en waardevolle paarden doodden. Hij arrangeerde daarom wolfshonden en wolvenjagers. Pas in 1812 werd de laatste wolf in het Sauerland neergeschoten. Maar ... in 2011 is er in "Teufelssiepen" weer een wolf gesignaleerd.
-
- Station 22   **Tuckhammer**
Op deze plek werd met behulp van een zogenaamde "Tuckhammer" (perspomp met twee ventielen) water uit de beek zonder energie van buitenaf naar het hoger gelegen dorpje Kapune gepompt. Uit een voorraadreservoir schiet het water door de perspomp (diepte 5 meter). Het lage ventiel wordt in één klap gesloten en het tweede ventiel opent zich. Hierdoor wordt een deel van het water door de druk in de drukketer en de leiding geperst, totdat het bovenste ventiel zich weer sluit en tegelijkertijd het onderste ventiel weer open gaat. 80% van het water is nodig voor de aandrijving, 20% wordt tot op een hoogte van 100 meter getransporteerd.
-
- Station 23   **Meilerplatte (Meiler-plateau)**
Op deze plateau-achtige plek was circa 150 geleden een kolenmeiler in bedrijf. De absoluut waterpasse vlakte was nodig omdat er onder de meiler geen (regen-)water mocht verzamelen. Verdampend water zou door zijn snelle uitzetting het dak van de meiler stuk voor stuk vernietigen en zodoende tot de verbranding van de meiler leiden.
-
- Station 24   **Militärische Unterstände bei Kapune (Militaire schuilplaatsen bij Kapune)**
Deze opvallende, door uitgraving ontstane verdiepingen in de aarde en omringd door aardwallen, werden vroeger in eerste instantie in verband gebracht met middeleeuwse ijzerertsbedrijven. Na wetenschappelijk onderzoek bleken het militaire schuilplaatsen uit de laatste dagen van de 2^e wereldoorlog te zijn. Zodoende dus getuigen uit ons jongste verleden.

- Station 25 **Jagd- und Köhlerhaus Kapune (Jacht- en kolenbrandershut Kapune)**
De hoeve heeft een lange geschiedenis. Van wildvoederplaats, keurvorstelijke koetsenremise, kolenbrandershut, bosboerderij tot toeristische uitgaansplek. De geschiedenis voert terug tot de tijd van keurvorst Clemens-August.
-
- Station 26 **Kurfürstlicher Tempelberg (Keurvorstelijke “Tempelberg”)**
Deze plateau-vormige hoogte in de “Thiergarten” liet keurvorst Maximilian Heinrich aanleggen. Vanaf deze plek kon hij samen met zijn jachtgezelschappen het wild observeren en gemakkelijk jagen. Dit plateau is tegenwoordig een archeologisch monument.
-
- Station 27 **Wegebau (Infrastructuur/ wegenbouw)**
U bevindt zich op een circa 100 jaar geleden aangelegd bospad. Het is duidelijk te zien dat de stenen, met name de kantstenen, met de hand gelegd zijn. Destijds moest elke steen door handwerk gelegd worden om zo de zware transporten met voertuigen uit het bos te vergemakkelijken.
-
- Station 28 **Ackerterrassen (Agrarische terrassen)**
Het bos laat hier terrasvormige terreinformaties zien. Deze zijn getuigen van het feit, dat hier eeuwen geleden landerijen met akkerbouw geëxisteerd hebben. Deze zijn ontstaan door de bijzondere manier van ploegen toentertijd. Nadat de akkers werden opgegeven, heeft het bos dit terrein teruggewonnen. Zodoende zijn de toenmalige terrassen nog maar moeilijk herkenbaar.
-
- Station 29 **Kohlenmeiler und Köhlerhütte (kolenmeiler en kolenbrandershut)**
De reconstructie laat zien hoe de kolenmeiler laag voor laag met hout is opgebouwd en afgedekt. De kolenbrandershut geeft u inzicht in de leef- en werkomstandigheden van de kolenbranders en hun gezinnen.
-
- Station 30 **Grenzwall des Thiergartens (grenswal van de “Thiergarten”)**
De keurvorstelijke “Thiergarten” was compleet omringd door een wal en hekken. Op deze plek werd de grens gereconstrueerd: men heeft zowel een stuk stakenhekwerk als vlechtwerk van wilgentakken boven op de wal gezet. De wilgentakken tussen de staken lopen weer uit en zo wordt een dichte heg gevormd. Deze wal staat als agrarisch monument onder wettelijke bescherming.
-
- Station 31 **Goethe-Eiche und Schiller-Buche (Goethe-eik en Schiller-beuk)**
Twee 360 tot 380 jaar oude bomen zijn tegenwoordig natuurmonumenten: de Goethe-eik en de Schiller-beuk hebben het kleine dal de naam “dichtersdal” gegeven. De Schiller-beuk werd in 2007 door de orkaan “Kyrill” geveld. Hij laat de machtigheid van een boomreus ook liggend op de grond zien.
-
- Station 32 **Max-Heinrich-Buche (Max-Heinrich-beuk)**
Hier staat dicht bij de weg nog een boomreus, onder wie zijn naamgenoot Maximilian-Heinrich circa 300 jaar geleden met zijn paard onderdoor gereden zal hebben.
-
- Station 33 **Thiergartenwall (Thiergarten-aardwal)**
De aardwal, die de “Thiergarten” omringd, is hier duidelijk herkenbaar. Op deze plek zelfs dubbel.
-
- Station 34 **Pestkranke im Seufzertal (pestslachtoffers in “het dal der zuchten”)**
De schoonheid van het “Seufzertal” laat niets vermoeden van de ellende, die hier 400 jaar geleden heerste. Arnsbergse mensen, die de pest hadden, werd hier met de dood in de ogen, geïsoleerd.

- Station 35   **Montanwirtschaft am Eisenberg (Mijnindustrie bij de “Ijzerberg”)**
Zoals de naam al zegt, ziet u hier een berg voor u, waar eeuwen geleden al ijzererts werd gewonnen. “Pingenfelder” (Pingen zijn trechtervormige verdiepingen in de aarde aan het begin van een mijn) en middeleeuwse mijngangen wachten op verder onderzoek en een veiligstelling voor de toekomst.
-
- Station 36   **Hüttenweg (weg naar de metaalsmelterij)**
U staat weer voor een “Holleweg” (verzonken pad). Via deze werd het erts naar de dichtbijgelegen ijzersmelterij beneden aan de Ruhr getransporteerd. Door de zware lasten en de navolgende natuurkrachten is de weg diep in de grond gegriefd.
-
- Station 37   **Rüdenburg**
De muurresten op de “Adlerberg” (adelaarsberg) zijn getuigen van de rond 1060 gebouwde Rüdenburg, ook wel “Alte Burg” (oude burcht) genoemd. In de 12^e eeuw waren reizigers in het Ruhrtal onder de indruk wanneer zij aan beide kanten van de rivier deze burchten ontdekten.
Via de grondmuren van de Rüdenburg kunt u tegenwoordig het hele complex, dat waarschijnlijk vanaf de 14^e eeuw niet meer bewoond werd en dus verviel, rondom bekijken. Vanaf de te genoverliggende Arnsberger Schlossberg heeft u een prachtig uitzicht.
-
- Station 38   **Die Sage von der “Ledernen Brücke” (De legende van de “lederen brug”)**
Vanaf hier zou met behulp van de duivel een lederen brug over het Ruhr-dal tot aan het Arnsberger Schloss” (kasteel van Arnsberg) ontstaan zijn.
Deze brug zou de burchtbewoners een vluchtmogelijkheid naar de overkant bieden. Van de brug bestaan enkel nog een rest leer en een lange handgemaakte spijker aan de overkant in de wijnberg beneden de “Schlossmauern”(slotmuren).
-
- Station 39   **Zuwegung zur Burg (weg naar de burcht)**
Bij het afdalen van de Rüdenburg herkent u de problematiek van de nog te vermoeden weg naar de burcht. Hoewel een steile helling ook veiligheid tegen aanvallers biedt, bereidt deze ook veel problemen als men zelf naar boven of naar beneden wil.
-
- Station 40   **Kreuzbergkapelle (kruisbergkapel)**
Vanaf de Kreuzbergkapelle heeft u een fantastisch uitzicht op de stad Arnsberg. De kleine kerk in neogotische stijl werd in 1868 ingewijd. De kapel en de kruisweg zouden hier niet meer zijn zonder de bereidheid van de bevolking om hiervoor te sponsoren.
-
- Station 41   **Prozessionsweg, Kreuzweg (processieweg, kruisweg)**
Beneden de Osterfeuerwiese (paasvuurweiland) bereikt u als laatste etappe van de Thiergarten-Rundweg (dierentuinrondweg) de Kreuzweg (kruisweg). Langs de 14 kruiswegstations leidt de weg terug naar het Ruhrtal en naar de Jägerbrücke (jagersbrug). Op de achterkant van de 14 stenen stations is dikwijls de naam van de betreffende sponsor gegraveerd.
-